e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

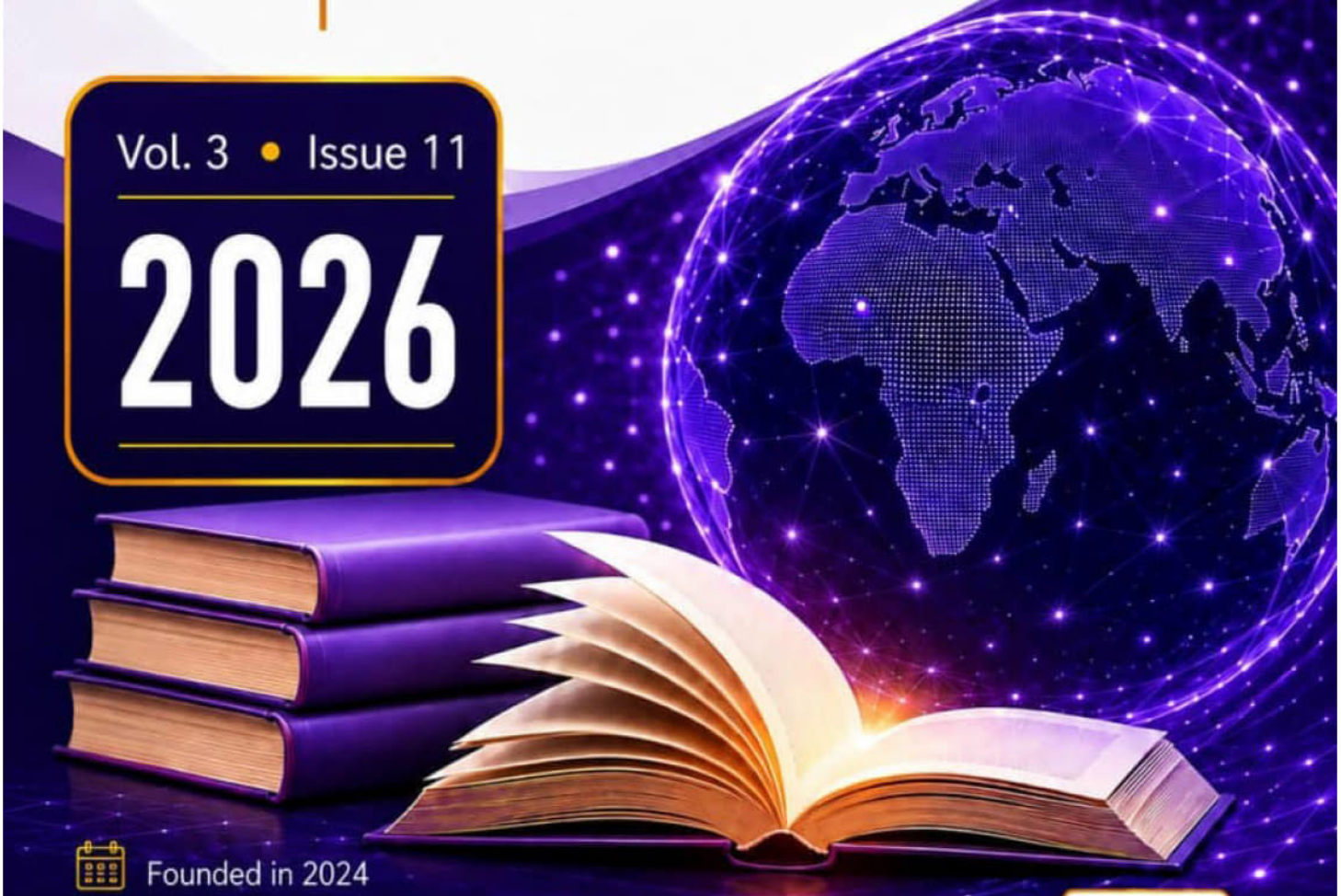
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/38q75x95

TARBIYACHINING SO‘ZI — BOLANING BIRINCHI DARSLIGI: BO‘LAJAK TARBIYACHILARDA DISKURSIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Fayziyeva Shaxlo Allayarovna
Samarqand davlat pedagogika instituti, magistrant.
e-mail: shaxloallayorovna@mail.ru **ORCID**: https://orcid.org/0009-0009-1484-0629

Annotatsiya.
Maqolada bo‘lajak tarbiyachilarda diskursiv kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Tarbiyachi nutqi bola uchun muloqot va fikrlash namunasi sifatida qaraladi. Xalqaro hamda o‘zbek tilshunosligi va pedagogikasi sohalaridagi tadqiqotlar asosida diskursiv kompetensiyaning beshta asosiy komponenti — izchil monologik nutq, dialogni boshqarish, pragmatik moslashuv, verbal va noverbal vositalarning uyg‘unligi hamda refleksiya ajratib ko‘rsatiladi. Shuningdek, bo‘lajak tarbiyachilarning diskursiv kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan to‘rt bosqichli metodika va kompetensiyaning shakllanganlik darajasini aniqlash uchun uch darajali baholash rubrikasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: diskurs, diskursiv kompetensiya, bo‘lajak tarbiyachi, maktabgacha ta’lim, pedagogik muloqot, kogeziya, kogerentlik, metodika.

СЛОВО ВОСПИТАТЕЛЯ — ПЕРВЫЙ УЧЕБНИК РЕБЁНКА: МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ДИСКУРСИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ВОСПИТАТЕЛЕЙ

Файзиева Шахло Аллаяровна
Самаркандский государственный педагогический институт, магистрант.

Аннотация.
В статье анализируются теоретические основы развития дискурсивной компетенции у будущих воспитателей дошкольных образовательных организаций. Речь воспитателя рассматривается как образец общения и мышления для ребёнка. На основе исследований в области зарубежной и узбекской лингвистики и педагогики выделяются пять основных компонентов дискурсивной компетенции: связная монологическая речь, управление диалогом, прагматическая адаптация, согласованность вербальных и невербальных средств общения, а также рефлексия. Кроме того, предлагаются четырёхэтапная методика развития дискурсивной компетенции будущих воспитателей и трёхуровневая оценочная рубрика для определения степени её сформированности.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивная компетенция, будущий воспитатель, дошкольное образование, педагогическое общение, когезия, когерентность, методика.

THE EDUCATOR’S WORD IS A CHILD’S FIRST TEXTBOOK: A METHODOLOGY FOR DEVELOPING DISCOURSE COMPETENCE IN PROSPECTIVE PRESCHOOL EDUCATORS

Fayziyeva Shaxlo Allayarovna
Samarkand State Pedagogical Institute, Master's Student.

Abstract.
This article analyzes the theoretical foundations for developing discourse competence in prospective preschool educators. Educators’ speech is considered a model of communication and thinking for children. Based on research in international and Uzbek linguistics and pedagogy, five key components of discourse competence are identified: coherent monologic speech, dialogue management, pragmatic adaptation, coordination of verbal and nonverbal communication, and reflection. Furthermore, the article proposes a four-stage methodology for developing discourse competence in prospective preschool educators and a three-level assessment rubric for evaluating the degree of its development.

Keywords: discourse, discourse competence, prospective preschool educator, preschool education, pedagogical communication, cohesion, coherence, methodology.

Kirish. Bola tilni lug‘atdan emas, o‘zi bilan gaplashadigan odamdan o‘rganadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida tarbiyalanuvchi kunning katta qismini tarbiyachi bilan o‘tkazadi, shu bois tarbiyachi aytgan har bir gap bolaga bir vaqtning o‘zida ham so‘z boyligi manbai, ham fikr yuritish namunasi bo‘lib xizmat qiladi. E. Xamroyeva keltirgan ma’lumotlarga ko‘ra, tarbiyalanuvchilar kuniga taxminan 7–8 soatni tarbiyachi bilan muloqotda o‘tkazadi, nutqdagi taqlid esa asosan ota-ona va tarbiyachiga qaratiladi [2; B. 362]. Boshqacha aytganda, tarbiyachining nutqi bola uchun birinchi darslik vazifasini bajaradi.

ISSN 3060-5059 (Online)

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi, tizimning huquqiy asoslari 2019-yilda qabul qilingan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunda mustahkamlab qo'yildi [1]. Ammo bu tizim uchun kadrlar tayyorlash amaliyotiga e'tibor qaratsak, bir savol ochiq qolayotganini ko'ramiz: bo'lajak tarbiyachining nutqi aynan nimasi bilan "yaxshi" hisoblanadi? Bizning kuzatishimizcha, nutq ko'pincha talaffuzning to'g'riligi, imlo savodxonligi, ovoz va diksiya darajasida baholanadi. Bular, albatta, muhim: E. Xamroyeva tarbiyachi nutqining aniqligi, mantiqiyligi, vaziyatga muvofiqligi va to'g'riso'zligi haqida batafsil to'xtalgan [2]. Lekin tarbiyachi ish kuni davomida alohida gaplarni emas, balki butun bir muloqotni boshqaradi: bolaning kutilmagan savoliga javob topadi, suhbatni davom ettiradi, ertakni boshi va oxiri bo'lgan yaxlit hikoya tarzida bayon qiladi, ikki bola o'rtasidagi tortishuvni so'z bilan hal qiladi. Bu ko'nikmalar yig'indisi tilshunoslik va metodikada diskursiv kompetensiya deb yuritiladi.

Kompetensiya tushunchasi tilshunoslikka D. Hymes tufayli "kommunikativ kompetensiya" shaklida kirib keldi [3]. M. Canale va M. Swain uni grammatik, sotsiolingvistik va strategik qismlarga ajratgan bo'lsa [4], keyinroq Canale diskursiv kompetensiyani alohida komponent sifatida ko'rsatdi: bu gaplarni o'zaro bog'lash (kogeziya) va fikrlarni mantiqiy izchillikka keltirish (kogerentlik) qobiliyatidir [5]. M. Celce-Murcia va hammualliflari modelida diskursiv kompetensiya markaziy o'rinni egallab, boshqa komponentlarni bir-biriga bog'lovchi bo'g'in sifatida talqin qilinadi [6]. "Diskurs" atamasini fanga Z. Harris kiritgan [7]. A. Dauletnazarova bu so'z lotincha "discursus" – suhbat, gaplashuv ma'nosiga borib taqalishini eslatadi [9]. N. D. Arutyunova diskursni matnni yuzaga keltirgan ijtimoiy, psixologik va pragmatik omillardan ajratmasdan, muloqot vaziyati bilan birlikda o'rganishni taqozo etuvchi tushuncha sifatida izohlaydi [8].

O'zbek tilshunosligida diskurs masalalari asosan pragmalingvistika doirasida o'rganilmoqda: Sh. Safarov o'zbek pragmalingvistikasining nazariy asoslarini yoritgan [11], S. Boymirzayeva o'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalarni tadqiq etgan [12], L. Raupovaning ishida dialogik nutq diskurs nuqtayi nazaridan talqin qilingan [13], G. Toirova esa nutqiy muloqotda verbal va noverbal vositalarning o'rnini salomlashish misolida ko'rsatib bergan [14]. Pedagogik jihatdan G. Bekimbetova diskursiv kompetensiyani og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish, gap tuzish hamda boshqa kishining fikri va xabarini tushunish qobiliyati sifatida ta'riflaydi va uni talabalarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishning asosi deb biladi [10]. A. Dauletnazarova bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari misolida nutq kompetentligini shakllantirish faqat maxsus fanlar bilan cheklanmasdan, o'quv rejasidagi barcha fanlarning vazifasi bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [9].

Shunga qaramay, bizga ma'lum manbalarda diskursiv kompetensiya asosan til o'qituvchilari va boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun o'rganilgan. Kichik yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan bo'lajak tarbiyachilar uchun ularning o'ziga xos muloqot sharoitini hisobga oladigan metodika yetarlicha ishlab chiqilmagan. Maqolaning maqsadi – bo'lajak tarbiyachilarda diskursiv kompetensiyani rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash, uning tarkibiy qismlarini ajratish hamda bosqichli metodika va baholash mezonlarini taklif etishdir.

Tadqiqot nazariy-tahliliy va metodik loyihalash xarakteriga ega. Tahlilga diskurs va kompetensiya muammosiga oid xorijiy manbalar, o'zbek tilshunosligi va pedagogikasidagi ilmiy ishlar, maktabgacha ta'lim sohasidagi me'yoriy hujjat hamda tarbiyachi nutq kompetensiyasiga bag'ishlangan maqolalar jalb etildi. Manbalar qiyosiy-mazmuniy tahlil va sintez usullari bilan o'rganildi. Komponentlar tizimi va metodika pedagogik modellashtirish orqali ishlab chiqildi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ushbu maqolada tajriba-sinov natijalari keltirilmaydi. Taklif etilayotgan metodikaning samaradorligi dissertatsiya ishining keyingi bosqichida pedagogik tajriba orqali tekshirilishi mo'ljallangan, bu yerda esa uning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmi bayon etiladi.

DISKURSIV KOMPETENSIYA TARKIBI

Adabiyotlar tahlili asosida bo'lajak tarbiyachining diskursiv kompetensiyasini beshta tarkibiy qismdan iborat deb qarashni taklif etamiz (1-jadval). Bu bo'linish Canale va Celce-Murcia modellaridagi kogeziya hamda kogerentlik tushunchalariga [5; 6], Sinclair va Coulthardning sinfdagi muloqot tahliliga [15], shuningdek, o'zbek tadqiqotchilarining dialogik nutq va noverbal vositalar haqidagi fikrlariga [13; 14] tayanadi.

1-jadval. Bo'lajak tarbiyachi diskursiv kompetensiyasining tarkibiy qismlari (adabiyot tahlili asosida muallif tomonidan umumlashtirilgan)

Komponent	**Tarbiyachi nutqida namoyon bo'lishi**
Izchil monolog tuzish	Ertak, hikoya yoki tasvirni boshi, o'rtasi va oxiri aniq, gaplari o'zaro bog'langan holda bolalar tushunadigan tilda aytib berish
Dialogni boshqarish	Ochiq savollar berish, bolaning javobini kutish va tinglash, uning fikrini boyitib davom ettirish ("Nega shunday deb o'ylading?")
Pragmatik moslashuv	Nutq uslubi, tempi va so'z tanlashni bolaning yoshi, kayfiyati va vaziyatga (o'yin, mashg'ulot, mojaro) qarab o'zgartirish
Verbal va noverbal uyg'unlik	Ovoz ohangi, pauza, mimika va imo-ishoraning aytilayotgan mazmunga mos kelishi
Refleksiya	O'z nutqini audio yoki video yozuv orqali tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlay olish va tuzatish

Ikkinchi komponentga alohida to'xtalamiz. Sinclair va Coulthard sinfdagi suhbat odatda "savol – javob – baho" ketma-ketligida kechishini aniqlagan [15]. Tarbiyachi savol beradi, bola qisqa javob qaytaradi, tarbiyachi "to'g'ri" yoki "noto'g'ri" deb xulosa qiladi va muloqot shu bilan tugaydi. Bunday sxema bolaga o'z fikrini kengaytirish imkonini

ISSN 3060-5059 (Online)

bermaydi. R. Alexander esa dialogik o‘qitishning tamoyillari sifatida hamkorlik, o‘zaro tinglash, bir-birining fikrini qo‘llab-quvvatlash va uni rivojlantirib borishni ilgari suradi [16]. Bu g‘oyalar L. S. Vygotskiyning bola fikrlashi muloqot jarayonida shakllanadi, degan qarashiga tayanadi [17]. Shu sababli bo‘lajak tarbiyachini “baho beruvchi” emas, balki “suhbatdosh” rolida tayyorlash metodikaning asosiy yo‘nalishi bo‘lishi kerak.

TAKLIF ETILGAN METODIKA

U to‘rt bosqichdan iborat. Birinchisi – diagnostik bosqich: talaba bilan qisqa suhbat va bolalarga mo‘ljallangan kichik hikoya audioga yozib olinadi, nutq 2-jadvaldagi mezonlar bo‘yicha baholanadi. Maqsad talabaning kuchli va zaif tomonlarini ko‘rsatib berishdir. Ikkinchisi – nazariy-tahliliy bosqich: talabalar diskurs, matn, kogeziya va kogerentlik tushunchalari bilan tanishadi, o‘zbek tilidagi bolalar ertaklari va tarbiyachi-bola suhbatlari yozuvlarini tahlil qiladi. Bunda “Pedagogik nutq madaniyati” kabi fanlar bilan integratsiya muhim, chunki A. Dauletnazarova ta’kidlaganidek, nutq kompetentligi yagona fan doirasida shakllanmaydi [9].

Uchinchisi – amaliy-trening bosqichi bo‘lib, metodikaning markaziy qismi hisoblanadi. Uning vositalari: tarbiyachi va bola dialogini rollar bo‘yicha o‘ynash; bitta ertakni uch, besh va olti yoshli bolalar uchun turlicha hikoya qilish; yopiq savolni ochiq savolga aylantirish mashqi; qisqa mikro-mashg‘ulotlar o‘tkazish. To‘rtinchisi – refleksiv-baholash bosqichi: talabalar o‘z nutqini yozuvdan qayta tinglaydi, tengdoshlari bilan o‘zaro baholaydi, natijalar portfolioga jamlanadi. E. Xamroyeva oliy ta’limda tarbiyachilarning nutq kompetensiyasini shakllantirishda malakaviy amaliyotning ahamiyati yuqori ekanini qayd etadi [2]. Shu bois to‘rtinchi bosqich malakaviy amaliyot davrida maktabgacha ta’lim tashkiloti guruhida, real sharoitda davom ettiriladi.

BAHOLASH MEZONLARI

Metodikani kuzatuv jarayonida qo‘llash uchun uch darajali qisqa rubrika ishlab chiqildi (2-jadval).

2-jadval. Diskursiv kompetensiyani baholash rubrikasi (muallif tomonidan taklif etilgan)

Mezon	**Boshlang‘ich daraja**	**O‘rta daraja**	**Yuqori daraja**
Izchil monolog	Gaplar tartibsiz, voqealar ketma-ketligi buziladi	Boshi va oxiri bor, gaplar orasidagi bog‘lanish zaif	Mantiqiy izchil, bog‘lovchi vositalar o‘rinli, bolaga tushunarli
Dialogni boshqarish	Asosan yopiq savollar, javobni kutmaydi	Ochiq savol beradi, lekin javobni rivojlantirmaydi	Javobni tinglaydi, aniqlashtiradi, fikrni davom ettiradi
Pragmatik moslashuv	Nutq bola yoshiga mos emas	Qisman moslashadi	Yosh va vaziyatga qarab erkin o‘zgartiradi
Verbal va noverbal uyg‘unlik	Ohang bir xil, mimika mazmunga mos emas	Ba’zan mos keladi	Uyg‘un va ifodali
Refleksiya	O‘z kamchiligini sezmaydi	Sezadi, ammo tuzatish yo‘lini topa olmaydi	Aniqlaydi va tuzatadi

Taklif etilgan yondashuvning asosiy farqi shundaki, nutq sifatini baholash alohida gap darajasidan butun muloqot darajasiga ko‘chiriladi. Aniqlik, mantiqiylik, muvofiqlik va to‘g‘riso‘zlik kabi talablar [2] diskursiv kompetensiyaning poydevori bo‘lib qoladi, ammo ular bolalar bilan jonli suhbatda o‘zini qanday tutish kerakligini yetarlicha ochib bermaydi. Masalan, tarbiyachi to‘g‘ri va aniq gapirishi mumkin, biroq bolaning har bir javobiga “yaxshi” deb qo‘ya qolsa, muloqot bir joyda to‘xtab qoladi.

Ikkinchidan, metodika yuqorida ko‘rib chiqilgan tadqiqotlar bilan hamohang. G. Bekimbetova diskursiv kompetensiyani lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning asosi sifatida ko‘rsa [10], biz uni bo‘lajak tarbiyachining kasbiy muloqot kompetensiyasining yadrosi deb qaraymiz. Bu qarash A. Dauletnazarovaning nutq kompetentligini barcha fanlar doirasida shakllantirish haqidagi taklifi bilan ham mos keladi [9].

Shu bilan birga, ishning cheklovlarini ham qayd etish lozim. Birinchidan, maqolada keltirilgan komponentlar va bosqichlar nazariy tahlil asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, ularning samaradorligi hali amaliy tajribada tekshirilmagan. Ikkinchidan, rubrikani turli baholovchilar bir xil qo‘llay olishi alohida sinovdan o‘tkazilishi kerak. Uchinchidan, ko‘rib chiqilgan manbalarning aksariyati til va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlashga oid bo‘lib, ularning xulosalari maktabgacha ta’lim sharoitiga ehtiyotkorlik bilan tatbiq etildi. Shuning uchun keyingi bosqichda metodikani pedagogik tajriba-sinov orqali tekshirish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tahlil natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi. Birinchidan, tarbiyachi nutqi bola uchun muloqot va fikrlash namunasi bo‘lgani sababli, uning sifatini faqat talaffuz va imlo bilan emas, balki butun muloqotni tashkil eta olish qobiliyati – diskursiv kompetensiya bilan baholash zarur. Ikkinchidan, bo‘lajak tarbiyachining diskursiv kompetensiyasi izchil monolog, dialogni boshqarish, pragmatik moslashuv, verbal va noverbal uyg‘unlik hamda refleksiyadan iborat besh komponent sifatida talqin qilindi. Uchinchidan, diagnostik, nazariy-tahliliy, amaliy-trening va refleksiv-baholash bosqichlarini o‘z ichiga olgan metodika hamda uch darajali baholash rubrikasi taklif etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi O‘RQ-595-son «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz/docs/-4646908. lex.uz

2. Xamroyeva E. Maktabgacha ta'lim pedagog-tarbiyachilarida nutqiy kompetensiyalarini takomillashtirish // Jamiyat va innovatsiyalar – Society and Innovations. – 2022. – T. 3, № 3/Maxsus son. – B. 360–366. – DOI: https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss3/S-pp360-366. researchgate.net
3. Hymes D. H. On Communicative Competence // Sociolinguistics: Selected Readings / ed. by J. B. Pride, J. Holmes. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293. – URL: https://wwwhomes.uni-bielefeld.de/sgramley/Hymes-1.pdf. wwwhomes.uni-bielefeld.de
4. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1, № 1. – P. 1–47. – DOI: https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1. academic.oup.com
5. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy // Language and Communication / ed. by J. C. Richards, R. W. Schmidt. – London: Longman, 1983. – P. 2–27. – URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781317869634_A23913883/preview-9781317869634_A23913883.pdf. api.pageplace.de
6. Celce-Murcia M., Dörnyei Z., Thurrell S. Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications // Issues in Applied Linguistics. – 1995. – Vol. 6, № 2. – P. 5–35. – URL: https://repositories.cdlib.org/uc/item/2928w4zj. eric.ed.gov
7. Harris Z. S. Analyse du discours // Langages. – 1969. – № 13. – P. 8–45. – URL: https://www.persee.fr/doc/lgge_0458-726x_1969_num_4_13_2507. persee.fr
8. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136–137. – URL: https://tapemark.narod.ru/les/136g.html. tapemark.narod.ru
9. Dauletnazarova A. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining diskursiv kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy-nazariy taraflari // Nauka i innovatsiya. – 2025. – T. 3, № 17. – B. 18–21. – DOI: https://doi.org/10.70413/si-v03-i17-p1-006. Наука и инновации
10. Bekimbetova G. R. Diskursiv kompetensiya asosida talabalarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi // Ilm sarchashmalari. – 2023. – № 9. – B. 83–85. – URL (bibliografik qayd): https://api.ziyonet.uz/uploads/books/10000014/9n5NGZ45FB5j3dd.pdf. api.ziyonet.uz
11. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – URL: https://lib.kuaf.uz/literature/show/pragmalingvistika. lib.kuaf.uz
12. Boymirzayeva S. O'. O'zbek tilida matnning kommunikativ-pragmatik mazmunini shakllantiruvchi kategoriyalar: filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2010. – URL: https://inlibrary.uz/index.php/autoabstract/article/view/42662. inlibrary.uz
13. Raupova L. R. Dialogik nutqning diskursiv talqini. – Toshkent: Fan, 2011. – 182 b. – URL: https://akbt.urdu.uz/uz/books/770. akbt.urdu.uz
14. Toirova G. Nutqiy muloqotning lisoniy verbal va lisoniy noverbal vositalari xususida (salomlashish misolida) // BuxDU ilmiy axboroti. – 2018. – № 1. – B. 67–74. – URL (bibliografik qayd): https://www.in-academy.uz/index.php/SI/article/view/33608. Наука и инновации
15. Sinclair J. M., Coulthard R. M. Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils. – London: Oxford University Press, 1975. – 163 p. – URL: https://books.google.com/books?id=zYucAAAAMAAJ. books.google.com
16. Alexander R. J. Towards Dialogic Teaching: Rethinking Classroom Talk. – 4th ed. – York: Dialogos, 2008. – 60 p. – URL: https://pure.york.ac.uk/portal/en/publications/towards-dialogic-teaching-rethinking-classroom-talk-4th-edition/. York Research Database
17. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / ed. by M. Cole et al. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – URL: https://books.google.com/books?id=RxjjUefze_oC. books.google.com